

”שבת בראשית” ו”שבת הארץ”

”ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבת” (שמות כג, יב)

”ושש שנים תזרע את ארצך... והשביעת תשמטנה ונטשתה” (שמות כג, י-יא)

- מבוא
- ”כל השביעין חביבין לעולם” – יעודו של המספר שבע
- הגדרת המונחים ”שבת להי” ו”שבתון”
- איסור המלאכה ב”שבת בראשית” וב”שבת הארץ”
- הקשר הפנימי שבין שתי השבתות
- היחס שבין שתי השבתות
- סיכום

מבוא

השבת נקראת בפי חז”ל ”שבת בראשית”¹ כדי להבדילה מרוב המועדות,² שגם הם נקראים בתורה ”שבת”, ”שבתון” או ”שבת שבתון”³ כגון: היום הראשון של פסח נקרא שבת,⁴ ראש השנה, היום הראשון של סוכות ושמיני עצרת נקראים ”שבתון”⁵ ויום הכיפורים ”שבת שבתון”⁶ ואילו ”שבת הארץ” – זו שמה של שנת השמיטה בתורה, ככתוב: ”והיתה שבת הארץ לכם לאכלה”⁷, ותרגם אונקלוס: ”שמיטת ארעא”⁸. אולם, נקראת שנת שמיטה בתורה גם ”שבת להי”, ”שנת שבתון” ו”שבת שבתון”⁹.

הדמיון או הזהות הכמעט מוחלטת שבין השמות של שבת בראשית ושל שבת הארץ אינו חיצוני גרידא. זוהי זהות טרמינולוגית, שיש בה כדי להעיד על הקשר

-
1. כגון: בבא בתרא קכא, א; מנחות סה, ב; שם סו, א ועוד.
 2. לדעת הרשב”ם בבא בתרא שם.
 3. שהם כינויים שגם שבת בראשית נתכנתה בהם (עי’ שמות טז, כג; שם לא, טו ועוד).
 4. ויקרא כג, יא, ושם טו.
 5. שם, לט.
 6. שם, לב.
 7. שם כה, ו.
 8. וכן פירש גם הרמב”ן שם.
 9. ויקרא כה, ד-ה.

הרעיוני הקטגורי ועל הקשר הפנימי השווה והמשותף בתכלית הדתית שבין השתיים.

"כל השביעין חביבין לעולם" – ייחודו של המספר שבע

הן ב"שבת בראשית" והן ב"שבת הארץ" אנו פוגשים מחזור של שישה ימי עבודה או שש שנות עבודה, כאשר ביום השביעי או בשנה השביעית חדלה העבודה: "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות" – "ושש שנים תזרע... והשביעית תשמטנה ונטשתה"¹⁰. חז"ל עמדו על נקודה זו של מיוחדות השביעיות בדבריהם במדרש¹¹: "כל השביעין חביבין לעולם... קָאבות שביעי חביב – אברהם, יצחק ויעקב, לוי, קהת, עמרם, משה... בשנים שביעי חביב – שנאמר: "והשביעית תשמטנה ונטשתה". בשמיטין שביעית חביב – שנאמר: "וקדשתם את שנת החמישים". בימים שביעי חביב – שנאמר: "ויברך א-לוהים את יום השביעי". בחודשים שביעי חביב – שנאמר: "בחודש השביעי באחד לחודש וכו'..." הנה כי כן, השבת והשמיטה משתלבות בתופעה המופלאה שהיא ייחודה של הספרה שבע בתורה. וכך אומר בעל "ספר החינוך" במצוות ספירת שבע שבתות שנים¹²: "שמעתי מחכמים שיש... סוד נפלא... בענין השביעיות שנצטוינו למנות השנים שבע שבע ולא שמונה שמונה... אמרו שיש (בזה) ענין של חכמה גדולה... ואף כי לא נגלה לנו סודם, השגחנו בדבר זה כי אמנם היקף השביעיות סדור בהרבה ממצוותינו...". וכאן הוא מזכיר את הדברים שהובאו לעיל במדרש, ומוסיף את חג הפסח וחג הסוכות הנמשכים שבעה ימים, את שבעת שבועות ספירת העומר ועוד. ואנו נוסיף עוד מספר דוגמאות (מתוך רבות) המדגישות את השביעי המיוחד שבתוך השבע: שבעת ימי חג אסורים במלאכה "מקרא קודש": שניים בפסח, שניים בסוכות, אחד בשבועות, אחד בראש השנה, ובשביעי הקדוש מכולם – "יום הכיפורים", "שבת שבתוך". במנורה שבמקדש היו שבעה קנים, כאשר ששת הנרות מאירים לעבר הקנה המרכזי – השביעי. בפסוק הראשון בתורה יש שבע מילים כאשר מילה אחת במרכז – "א-לוהים". המעיין בפרשת השמיטה¹³, ימצא שבע פעמים בהם חוזר על עצמו השורש ש.ב.ת במילים: שבת, שבתה, שבתון, ולבסוף בספר יהושע לקראת נפילת חומות יריחו העיר אומר ה' ליהושע: "וסבתם את העיר... ששת ימים, ושבעה כהנים ישאו

10. שמות כג, יא-יב.

11. ויק"ר, כט.

12. מצוה ש"ל.

13. ויקרא כה.

שבעה שופרות... וביום השביעי תסבו את העיר שבע פעמים... ויהי בפעם השביעית תקעו הכהנים בשופרות... ותיפול החומה תחתיה"¹⁴.

המהר"ל מסביר בסוד השבע ובייחודה של ספרה זו, כי לכל דבר גשמי יש ששה צדדים: ארבע רוחות השמיים, למעלה ולמטה. השביעי מסמל איפוא את הצד הנסתר הנוסף – את הצד הרוחני שמעל הגשמיות. מוסיף דברים בנושא הרב דסלר בספרו "מכתב מאליהו"¹⁵: "מובא בספר 'נר מצוה' למהר"ל... שענין 'שבע' מורה על דרגת עולם הזה, על הרוחניות שמושגת בעולמנו, אחרי ששת ימי המעשה – בא היום השביעי, יום השבת, שהוא מעין עולם הבא. פירוש מעין העולם הרוחני, השבת היא הרוחניות ששייכת עדיין כאן למטה, המשלימה את ששת ימי המעשה".

ובמקום אחר¹⁶ הוא אומר: "וכן רמזו כמה פעמים בדברי חז"ל, שסוד מספר שבע הוא ענין ההבחנה הרוחנית שבתוך הגשמיות". נמצא אם כן כי ייחודו של המספר שבע בא לידי ביטוי בתורה בכך שבכל שביעיה ישנו שביעי שמסמל את הצד הספירטואלי הקדוש והנעלה המהווה השלמה רוחנית לשישה שיחד איתו.

הגדרת המונחים "שבת לה" ו"שבתון"

בהגדרת המונחים "שבת לה" ו"שבתון" שהזכרנו במבוא בהקשר עם שנת השבע, מפרש רש"י¹⁷: "שבת לה" כשם שנאמר בשבת 'בראשית'. והספורנו שם מפרש עוד יותר ברור: "שתהיה כל השנה בטילה מעבודת האדמה מוכנה לעבודתו, כמו שכיוון בשבת בראשית באומר¹⁸: 'שבת לה' א-לוהיך". והרמב"ן אומר בנדון¹⁹: "כבר כתבתי בסדר בראשית, כי ששת ימי בראשית הם ימות עולם, ויום השביעי שבת לה' א-לוהיך, כי בו יהיה שבת לשם הגדול, כמו ששנינו²⁰: 'בשביעי מה היו אומרים? מזמור שיר ליום השבת, לעתיד לבוא, שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים. והנה, הימים – רמז לאשר ברא במעשה בראשית, והשנים ירמזו לאשר יהיה בבריאת כל ימי עולם, ועל כן החמיר הכתוב בשמיטה יותר מכל חייבי לאוין וחייב הגלות עליה... מפני שכל הכופר בה אינו מודה במעשה בראשית ובעולם הבא".

14. יהושע ו.

15. ח"ב עמ' 115.

16. שם עמ' 264.

17. ויקרא כה, ב.

18. שמות כ, י.

19. בויקרא שם.

20. בסוף מסכת תמיד.

ובנוגע למונח "שבתון" כותב הרמב"ן²¹: "שבתון – יום שביתה לנוח בו. ואמרו רבותינו ז"ל: שבתון עשה הוא... והנה ידרשו "שבתון" לשבות בו לגמרי אפילו מדברים שאינם מאבות מלאכה ותולדותיהן". ועל דברי רמב"ן אלה מעיר בספר "שבת הארץ"²²: "ונראה פירוש דבריו, שאע"פ שאינו לאו מן התורה השביעית כי אם אבות מלאכות ותולדותיהן, מ"מ כללות השביתה היא מן התורה בכל דבר". נמצא שהשביתה בשנת השבע היא כללית, לשם ה', שתהא לנו מנוחה בשנה זו מן הטורח והעמל.

איסור המלאכה ב"שבת בראשית" וב"שבת הארץ"

בשישה משבעת המועדים שב"לוח המועדים"²³ שבחומש "ויקרא", היינו: בראשון ובשביעי של פסח, בשבועות, בראש השנה, בראשון של סוכות ובשמיני עצרת – חוזר האיסור באותם המילים: "כל מלאכת עבודה לא תעשו"²⁴. יוצא מכלל זה הוא יום הכיפורים, שבו נאמר²⁵: "וכל מלאכה לא תעשו", וליתר הדגשה וחיזוק נוסף לו הכינוי: "שבת שבתון"²⁶ כפי שנקראת "שבת בראשית" (כמו שראינו לעיל). ההבדל בין "מלאכת עבודה" ובין "כל מלאכה" הוא לפי הרמב"ן²⁷: "שמלאכת עבודה כוללת כל העבודות והשימושים, פרט למלאכה לצורך "אוכל נפש", ואילו "כל מלאכה" הכתובה בשבת וביוה"כ כוללת גם מלאכת אוכל נפש. בדומה לזה מביא הרמב"ן בדבריו את דברי רבנו חננאל: "מלאכת עבודה היא מלאכת המשתמרת לעבודת קנין, כגון: זריעה, קצירה, תפירה וכיו"ב. אבל אוכל נפש אינה מלאכת עבודה. מכאן – שהמשותף לכל המועדים כולל יום הכיפורים ולשבתות הוא: איסור מלאכת עבודה, היינו: איסור כל עבודה ומלאכה הנעשים לשם קניין, או במילים אחרות: לשם השגת הקיום החומרי של האדם. כי מאז ומעולם רואה האדם בחומר, בקניינים ובממון – ובעבודה המרבה את אלו – את הערובה העיקרית לקיומו בעולם. בניגוד גמור לזה מבקשת התורה להסביר לבני האדם וקודם כל לעם ישראל,²⁸ כי "לא על הלחם לבדו (= החומר) יחיה האדם, כי על כל מוצא פי ה' יחיה אדם". לימוד זה כה חשוב, עד כי התורה עצמה מסבירה בפירושה שהולכתם של בני

21. ויקרא כג, כד.

22. קונטרס אחרון אות ז'.

23. כך מכנה הרד"צ הופמן את רשימת המועדים, בפירושו לויקרא כג.

24. ויקרא שם, פסוקים: ז', ח', כ"א, ועוד דומיהם.

25. ויקרא כ"ג, כ"ח; שם, ל"א; במדבר כט, ו.

26. ויקרא כג, לב.

27. בפירושו לויקרא כג, ט.

28. דברים ח, ג.

ישראל משך ארבעים שנה במדבר הגדול והנורא נחש שרף ועקרב וצימאון²⁹ וסיפוק כל צורכיהם של ב"מים מצור החלמיש" ובמך³⁰ – כל זאת לא עשה ה' אלא: "למען הודיעך כי לא על הלחם לבדו...". והוסיף הרמב"ן³¹: "כי היה יכול להוליכם דרך ערים אשר סביבותיהם והוליכם דרך מדבר נחש שרף ועקרב ושלא יהיה להם לחם רק מן השמיים דבר יום ביומו לנסותם ולהיטיב להם באחרונה שיאמינו בו לעולם".

נמצאנו למדים, שהיסוד המשותף לשבתות ומועדים הוא איסור "מלאכת עבודה", שבו נתכוונה התורה בעיקר לנתק את האדם פעם בשבוע – ובימי מועד אף פעמיים בשבוע – מעל הבסיס החומרי, זה שנראה לו כמבטיח את קיומו ואת חייו, ולטעת בו אמונה איתנה בה', ש"על כל מוצא פיו יחיה האדם"²⁸, ו"הוא הנותן כח לעשות חיל"³². יסוד זה של איסור מלאכת עבודה על כוונתו החינוכית דתית, הינו גם היסוד והשורש של "שבת הארץ", ובה אף ביתר עוז וביתר שאת, כי איסור עבודה בשדה ובכרם בשמיטה, אשר הינה עיקר מלאכת העבודה של החקלאי ועובד האדמה, ועליה עיקר פרנסתו וקיומו – היא לשנה תמימה. ולא זו אף זו: בשמיטה יש גם מצווה נוספת³³ – "שמיטת כספים". הרי כאן ניתוק נוסף ונועז של האדם "מן החומר", והפעם – מעצם הכסף והממון, בשעה שכה רבים הם אלה³⁴ ש"ממונם חביב עליהם יותר מגופם". עד כמה מחוורים הם כעת דברי המדרש³⁵: "גיבורי כח עושי דברו"³⁶ – במה הכתוב מדבר? אמר ר' יצחק נפחא: בשומרי שביעית הכתוב מדבר, שבנוהג שבעולם אדם עושה מצוה ליום אחד, לשבת (שבוע) אחד, לחודש אחד, שמא לכל ימות השנה? וְדִין חָמֵי חֶקְלָה בִּירָא, כרמיה ביירא, ויהב ארנונא ושתיק!"

הקשר הפנימי שבין שתי השבתות

שתי השבתות: "שבת בראשית" ו"שבת הארץ" עניין אחד הם בתפיסת חז"ל. כדרך שיום השבת אינו רק יום האסור במלאכה, איננו "יום שבתון" גרידא כי אם גם יום מחמדים, חמדת הימים, כך גם שנת השבת אינה רק שנה של שביטה מעבודת האדמה, אלא חמדת השנים ונשמתן. לאחר שברא הקב"ה את עולמו

29. שם, טו.

30. שם, ג, טו, טז.

31. בפירושו לשמות טז, ד.

32. דברים ח, יח.

33. שם טו, א - יא.

34. ראה ברכות סא, ב, וכן רש"י לדברים ו, ה.

35. ויק"ר פרשה א', ובמקבילות בתנחומא ובילקוט שמעוני לתהילים קג, כ.

36. תהילים קג, כ.

בששת ימים וכילה יצירתו, לא זו בלבד ששבת ונח ביום השביעי אלא גם בירכו וקידשו: "ויברך א-לוהים את יום השביעי ויקדש אותו".³⁷ הקב"ה יצר אז מציאות חדשה, מציאות של קדושת השבת. קדושה זו היא יצירה בפני עצמה, מציאות לעצמה. כשם שאוויר המשכן היה מעין מובלעת של גוש אוויר יחיד במינו עלי אדמות, כראוי להשראת השכינה ונבדל בכך מכל האוויר של הקוסמוס, כך מהווה השבת מציאות מיוחדת ונבדלת בין שאר ששת ימות השבוע.

על אותו משקל נקראת "שבת הארץ", שנת השמיטה, בשם "שבת", שכן אף היא מהווה מציאות שלמה, מציאות של קדושה. ובמציאות שכזו (בהקשר של "שבת בראשית") דברים הנבדלים הימנה אין להם לקרב אליה, כאותה הלכה המוכרת לנו: "גוי ששבת – חייב מיתה",³⁸ כלומר: הגוי הינו מציאות נבדלת נפרדת וסותרת את מציאות השבת. הגוי אינו שייך בקדושה זו, אין ביכולתו "לעשות את השבת" בדרך שהיהודי עושה. רק האדם מישראל שהוא עצמו חטיבה שכולה קודש, רק הוא משתייך אל תוך קדושת השבת, בעבורו היא נוצרה. קדוש הוא היהודי בכל חייו. יסוד הבית והמשפחה הישראלית הלא הוא "הרי את מקודשת" – מעון של שתי נשמות שהתאגדו, איש ואישה ששכינה שרויה ביניהם. אמרו חז"ל: "ישראל והקב"ה מעידין על השבת שהוא יום מנוחה, ישראל ושבת מעידין על הקב"ה שהוא אחד, הקב"ה ושבת מעידין על ישראל שהם יחידים באומות".³⁹ הקב"ה שאמר לנו "והייתם קדושים כי קדוש אני",⁴⁰ העניק לנו מתנה של קדושה, מתנה טובה ושמה שבת!⁴¹

כיוצא בדבר, זהו רעיון מצוות שמיטה: אם הקב"ה יצר אותנו בקדושה, הרי בעם מהווה כל יהודי בפני עצמו מציאות שלמה של קדושה, מציאות נבדלת בתוך הים הגדול של האנושות המורכבת מאדם ובהמה רבה. ליהודי אין מציאות אחרת מאשר קדושה. היהודי – הישראלי הינו מציאות של קדושה בנפש, השבת היא מציאות קדושה אשר נשתלשלה ממרום לחללו של עולם, והשמיטה היא שוב מציאות של קדושה בשנה. וכך הוא מצעו של עניין: האדם מישראל הוא אמנם בכל הוויתו מציאות של קדושה, אבל בכל ששת ימי המעשה הסואנים עטופה המציאות שלו בערפילים, נסחף הוא במערבולת החולין וזוהרו מעומעם. כיון שבאה השבת שהיא מציאות של קדושה גם בעולם שהוא שרוי בו

37. בראשית ב, ג.

38. סנה' נח, ב.

39. תוס' חגיגה ג, ב ד"ה "ומי" בשם מדרש.

40. ויקרא יט, ב.

41. עיי' שבת י, ב.

כיון שנדם הווי החולין, מתחברת מציאות האדם הישראלי עם המציאות של העולם – שבת לישראל.

אף ארץ ישראל היא בכל מהותה מציאות של קדושה. ארץ ישראל אינה אדמה סתם, אינה סתם אווירא, א"י ואווירא שלה הינם 'חיי נשמות', על אף שבכל ששת שנות המעשה הרי היא עטופה ערפילים, חיי החולין מעיבים את עינינו ואיננו רואים את אבניה, טרשיה וסלעיה כספירים ויהלומים כפי שהם במציאות הרוחנית. כיון שבאה שבת הארץ שהיא כולה מציאות של קדושה המרחפת ושרויה באוויר ארצנו ונחה על הדומם, הצומח, החי והמדבר – מתחברות להן שתי הקדושות יחדיו. היינו "שבת הארץ" – שנת השמיטה הינה מציאות שלמה, מציאות של קדושה, שנה זו אומנם אסורה בעבודת האדמה, משופעת בדינים ובמגבלות, הארץ יכולה הפקר, ספיחיה אסורין וסחר פירותיה אסור, אך בשורש הדברים טמון יסוד הקדושה. זוהי קדושה ארץ ישראל תמידית שהוסר מעליה הלוט בצירוף קדושת עם ישראל מקדשי שביעי. הדינים וקיומם הם כלי הביטוי לעם קדוש בארץ קדושה. ההבטחות המיוחדות שנאמרו בתורה ובמדרשי חז"ל לשומרי שביעית אף הן נעוצות ברעיון היסוד של מצוות שמיטה, המשלימה והמשבחת את קדושת האדם והארץ. מסירה את הלוט מעליו ומהדקת את הנימים הסמויים, המאגדים את "ישראל וקודשא בריך הוא". "שבת בראשית" הינה נשמת כל הבריאה, "שבת הארץ" – השמיטה: הינה הנשמה יתירה של ארץ ישראל.

אחתום פיסקה זו בדברי האברבנאל⁴²: "ארץ ישראל נבחרת ונחמדת לפניו יתברך מתוך שאר כל הארצות, כמו שהעם הישראלי נבחר מכל שאר העמים. ומפני זה רצה הקב"ה שכמו שהאומה הנבחרת תעשה זכר בשביתת היום השביעי אל הפנייה הקדושה מבריאת העולם וחידושו, כך הארץ הנבחרת תעיד על זה בשמיטתה בשנה השביעית".

היחס שבין שתי השבתות

בעל ספר החינוך כותב⁴³: "משרשי מצוה זו (=שלא לעשות מלאכה בשבת)" שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד היום לקבוע בנפשותנו אמונת חידוש העולם הוא חבל מושכת כל יסודי הדת... ומלבד זכירת חידוש העולם יש בו זכירת נס מצרים...". ובעניין השמיטה⁴⁴ הוא כותב: "משורשי המצוה לקבוע בליבנו

42. בספרו "נחלת אבות" על מסכת אבות, פרק ה', משנה ט'.

43. במצוה ל"ג.

44. מצוה ס"ט.

ולצייר ציור חזק בנפשותינו ענין חידוש העולם. חובה עלינו למנות שש שנים ולשבות בשביעית... והוא כעניין שאנו מונים ימי השבוע כששת ימי העבודה ויום מנוחה, ולכן ציוה ברוך הוא להפקיר כל מה שתוציא הארץ בשנה זו כדי שיזכור האדם כי הארץ שמוציאה אליו הפירות בכל שנה לא בכוחה וסגולתה תוציא אותם, כי יש אדון עליה ועל אדוניה (=בעליה) וכשהוא חפץ הוא מצווה עליו להפקירם... ועוד יש תועלת נמצא בזה שיוסיף אדם ביטחון בשם ברוך הוא...". והראייה קוק זצ"ל כותב בעמקות ושגב כדרכו בקודש⁴⁵: "היחיד מתנער מדרכי החול לפרקים קרובים בכל שבת, באה שבת באה מנוחה, מתחלת הנפש להשתחרר מכבליה הקשים... ומבקשת היא לה נתיבות עליונות, חפצים רוחניים, כפי טבע מקורה... ונועם א-לוהי המתכנס בנקודה מרכזית של "נשמה יתירה" שרוי בליבו של כל יחיד מהאומה. את אותה פעולה שהשבת פועלת על כל אחד יחיד, פועלת היא השמיטה על האומה בכללה. הפסקת הסדר החברתי מצדדים ידועים מתקופה לתקופה, מביאה לאומה זו לידי עלייתה העצמית למרומי התכונות הפנימיות שבחיים המוסריים החברתיים ונותן להם את שלימותם...".

סיכום

פתחנו את דברינו בעומדנו על הזהות הטרמינולוגית הקיימת בין "שבת בראשית" ל"שבת הארץ", וראינו כיצד זהות חיצונית זו קורמת לה עור וגידים, חודרת ושזורה בפנימיותה להפליא כמעט בכל מישור. בין במישור הרעיוני – בבחינת ייחודו של המספר שבע, הן במישור הקטגורי – בבחינת הגדרת המונחים "שבת לה" ו"שבתון" והגדרת איסורי המלאכה בשבתות אלו ותכליתן הדתית, הן בתחום הפנימי או הקשר הפנימי ומימד הקדושה המהותי הקיים בשניהם, והן בתחום היחסי המקביל והקשר שבין השתיים. נזכה, וכשם ש"בשבת בראשית" יעודנו הינו "ישמחו במלכותך שומרי שבת", אף ב"שבת הארץ" – בשנת השמיטה, נזכה לשמוח במלכותו של הקב"ה, ויקויים בנו ההמשך: "עם מקדשי שביעי – כולם ישבעו ינתענגו מטובך".

45. במבוא לספרו "שבת הארץ".